

Miért hazudnak a politikusok?

Beszélgetés Hódi Sándorral

– *Mikor és hogyan került kapcsolatba először a politikával?*

– Gyerekkoromban Kisoroszon* mindenki mély megvetéssel beszélt a politikáról. Abban az időben kizárólag a kommunisták politizáltak, akiket a falubeliek egy emberként utáltak. Egyszer megkérdeztem Talpai sógorunkat, hogy mi az oka ennek az ellenérzésnek. Sercintett egyet, és dühösen ennyit mondott. Akasztófára való valamennyi. Mondanom sem kell, hogy a válasz felcsigázott, és egyfolytában azon fáradoztam, hogy a titkot valahogy megfejtssem. Volt valami, amiről a felnőttek előttünk, gyerekek előtt soha nem beszéltek. Talán egymás között sem, mert nem volt szükségük beszédre, némán, félszavakból is értették egymást. Ha erre terelődött a szó, mindig zavarba jöttek, és kitérő választ adtak. Arra azért rájöttem, hogy ennek a titkolt, veszedelmes dolognak köze lehet a politikához. Végül kiderült az igazság. 1944-ben a szerbek „bevonulását” követően, valóságos népiirtás volt a faluban. Nemcsak Kisoroszon, hanem a környező magyar falvakban is szinte megtizedelték a lakosságot. A magyarok ennyivel megúszták. A németeket egy szálig kiirtották, templomaikat lerombolták, temetőiket felszántották. Iszonyatos volt ezt hallanom. Hát még mikor megtudtam, hogy két nagybátyám is áldozatává vált a népiirtásnak, akik máig jeltelen sírban nyugszanak Magyarorszón határán, egy gazzal és bokrokkal benőtt szemetes gödörben. Minderről nem volt szabad beszélni. Évtizedekkel később, felnőtt fejjel tudtam meg, hogy több mint negyvenezer ember esett áldozatul a szerbek délvideki vérengzéseinek. Édesapánk nem sokkal halála előtt mesélte el, hogy az ő élete is hajszálon múlt. Az volt a szerencséje, hogy az egyik ór, akinél Szerb faluban szobát festett, felismerte, és az kiengedte.

Ez a tapasztalat hosszú időre megpecsételte a szerbekhez, a párthoz, a hatalomhoz, a politikához és a kommunistákhoz való viszonyulásomat. Számomra ez akkor tájt mind egyet jelentett – halálos veszedelmet. Visszatérő rémálmaim közé tartozott, hogy jönnek értünk, és elvisznek. Hasonlóképpen volt a politikával mindenki a faluban. Az emberek árulónak tartották a pártagokat.

Később az idők változtak. Az új nemzedék nem sokat tudott a múlttól. A vérengzés az élő szemtanúk halálával feledésbe merült. Aki „vinni akarta valamire”, belépett a pártba. Senki sem hánytá már szemükre, de azért az emberek bizalmat-

* A falu Bánátban van, közel Nagykikindához, valamikori Torontál vármegyéhez tartozott, sokáig Torontálorszinak hívták.

lanok voltak velük szemben. Cifrázhatjuk, de a nép ma is „árulóként” tartja számon őket. A politikai fordulattal nem sikerült helyükre tenni a dolgokat. A szerb kormány, mindegy, hogy melyik párt van hatalmon, a 44-es vérengzéssel mind a mai napig nem képes szembenézni. De elmaradt a múlttal való szembenézés azoknak a magyaroknak a részéről is, akiknek korábbi politikai szerepvállalásuk miatt lett volna elszámolnivalójuk.

Én azon kevés délvidéki magyar értelmiségi közé tartozom, aki nem volt párttag. Soha nem alázkodtam meg előttük, nem fújtam egy nótát velük, nem kilincseltem náluk állásért, útlevelért, pozícióért, befolyásért. Nem tűztek a mellemre kitüntetések, nem kaptam tőlük pénzt, nem köszönhetek nekik semmit. Munkával, kitartással, gürcöléssel lettem azzá, akivé lettem. Nem érdekelt a hatalom, a poszt, a karrier, amit szellemi függetlenségemért cserében ígértek. Büntetésül többször kirúgtak állásomból. Nem a szerbek, hanem a senkiházi magyarok, akik igyekeztek túllihegni a hatalom elvárásait. A felkapaszkodás reményében sokan adták besúgásra fejüket, a magasra ívelő pálya, az igazgatói poszt mögött rendszerint nemcsak politikai elkötelezettség, hanem ügynöki tevékenység is állt.

Nemrégiben megállított az utcán egy ismerősöm, akivel valamikor egy munkahelyen dolgoztam. Szerb ember, de beszél magyarul. Elmondta, hogy rossz a lelkiismerete velem kapcsolatosan. Évekig arra kényszerítették, hogy megfigyeljen, és jelentéseket írjon rólam. Higgycem el, nem jó szívvel tette, hiszen mindig nagyra becsült, de nem volt más választása, az állásával fenyegették. Immár nyugdíjas, és sokat kesereg a történetek miatt. Nem várja, hogy megbocsássak neki, de szeretett volna könnyíteni a lelkén. Talán különösen hangzik, de én is megkönnyebbültem. Megrendített a vallomása. Ebben a nacionalista országban egy szerb besúgó kér tőlem bocsánatot. Nem tudtam hova lenni a csodálkozástól. Azóta várom, hogy mikor tisztelnek meg vallomásukkal a magyar besúgók, akik garmadával írták a jelentéseket rólam? Az ő lelki nyugalmukkal mi van?

– *Bizonyára azzal nyugtatják magukat, hogy „nem volt más választásuk”.*

– Volt. Mindig van választási lehetőségünk. Ők az „eredményesebbnek” ígérkező utat választották. Szolzsenyicin ezt a problémát úgy fogalmazta meg, hogy ha hirtelen mindenki elkezdene egyenes derékkal járni, és igazat mondani, huszonnégy óra alatt megbukna minden diktatúra. Ha ez így van, vajon miért nem próbálnak meg az emberek egyenes derékkal járni és mindig igazat mondani? Azért nem, mert az élet színpadán sokszor egy személyben testesítjük meg a hőhért és az áldozatot. Nehéz elfogadni, de az adott hatalmi viszonyok, amelyeknek szenvedő alanyai vagyunk, nem függetlenek saját lelki alkatunktól. Azért vannak besúgók, mert ezt a helyzetet elfogadják, nemcsak szolgálják a mindenkori hatalmat, hanem maguk is hatalomra akarnak szert tenni mások felett.

– *Szükség van-e hatalomra?*

– A természetben számos példát találni hatalom nélküli csoportos életre. A társadalmi szerveződés lenyűgöző példái a hangyák, a méhek, de a madársereg és halrajok is vezető és külső irányítás nélkül teszik a dolgukat. Náluk a mozgás, a feladatok, a többiekhez való igazodás biológiaiilag van programozva. Az ember

esetében ez másként van. Azt gondolnánk, hogy mindannyian szívesen megvolnának hatalom nélkül. Ha ez így lenne, ha a hatalom a társadalomban nélkülözhető lenne, elődeink az évmilliók során bizonyára régen megszabadultak volna tőle. A hatalom nem idegen az ember természetétől. A probléma a szereposztásban rejlik. Ha mások gyakorolják rajtunk, a világon legnagyobb rossznak tekintjük, mert szabadságunk korlátozását jelenti. Ha viszont mi gyakoroljuk mások felett, az a világ a legedesebb gyümölcse számunkra, melynek megszerzéséért és megtartásáért mindent megteszünk.

– *Milyen hatással van a hatalom az ember személyiségére? Azt szokták mondani róla, hogy elvakít.*

– Annyira elvakít, hogy azt kizárólag másokon vesszük észre. Ha egy régi jó barátunk (rokonunk, ismerősünk, egykori osztálytársunk stb.) pozícióba kerül, meg sem melegszik alatta szék, máris kimutatja a foga fehérjét. Ellenben, ha történetesen mi kerülünk ugyanabba a pozícióba, szent meggyőződésünk, hogy szó nem érhet bennünket, szívvel-lélekkel mások javát szolgáljuk. Ugyanolyan elvakulttá válunk, mint a diktátorok: folyton a közre, a jogra, a kötelességre, a törvényekre hivatkozunk. A diktátorok is abban a meggyőződésben élnek, hogy a közjót szolgálják, maximálisan törvénytisztelő emberek, amit természetesen elvárnak másoktól is. Fel sem merül bennük, hogy „jó szándékkal” másoknak mennyi rosszat tesznek. A hatalom minden formája valójában *eszköz* saját érdekeinknek az érvényesítésére. A tisztességre, becsületre, jó szándéokra való hivatkozás és törekvés önmagában véve nem ér semmit. A hatalom akkor szolgálja a közügyet, ha a többieknek módjuk van a hatalom gyakorlását ellenőrizni. Ha ez a jog nemcsak vak engedelmességre kötelez, hanem arra is, hogy leplezzük a hatalommal való visszaélést. Ennek a jognak a gyakorlásához olyan garanciákra van szükség, amelyek többnyire hiányzanak a társadalmi életünkben.

– *Max Weber a hatalom három alaptípusát különböztette meg: a tekintélyelvű, a tradicionális és a bürokratikus hatalmat. Pszichológiai szempontból hogyan látja ezt?*

– Azt hiszem, hogy a hatalomnak nincs állandó arca, nincs lezárt határa, mindig azt az arcát fordítja felénk, olyan eszközöket vesz igénybe, amelyek az adott politikai környezetben a leghatásosabbak. A három vagy több típus váltogathatja egymást, de egyidejűleg is jelen lehetnek a társadalom különböző szféráiban, sőt egyazon emberben is.

– *Vannak-e a hatalom megszerzésének és gyakorlásának személyi feltételei? Ha igen, melyek ezek?*

– A hatalomvágyat az emberekben rejlő rossz hajlamok motiválják. Ezekre a rossz hajlamokra építkezik minden világi hatalom: az erőszakra, irigységre, önzésre, besúgásra. Azok a jóhiszemű emberek, akik a jót próbálják belőlünk előhívni: például a szeretetre, családra, munkára, tudásra, szorgalomra, kitartásra hivatkoznak, a hatalmi harcban bukásra vannak ítélve. Nem azért, mintha az emberek ezeket az értékeket nem tartanák fontosnak, hanem mert a rossz hajlamok és alantas ösztönök a viselkedés erősebb mozgatórugói.

Az emberek óriási tisztelettel tekintenek a történelem nagyjaira, akik többnyire híres államférfiak, hadvezérek. Ezt a tiszteletet az tartja fenn, hogy nem tudnak róluk

semmit. Egy mítosznak a rabjai, amelyek a nagy emberekről keringenek. A nagy emberek attól lettek nagyok és híresek, hogy okos cselszövéseikkel és politikai manőverekkel maguk alá gyűrték ellenfeleiket, ügyesebbnek bizonyultak a többieknél. És nem azért, mert nemesebbek voltak a többinél. A siker módszerei közé tartozik a bőséges jutalom, amellyel a nagyra hivatott emberek maguk köré gyűjtik a szolgálólelkeket, hogy megfelelő helyzetben offenzívába vonhassák tudásukat, kapcsolataikat, befolyásukat. A „nagyok” attól nagyok, hogy gátlástalanul, kényük-kedvük szerint játszanak az emberekkel, ügyesen manipulálnak velük, kibékítik és összevesztik őket. Többnyire gátlástalan, amorális lények, ezért szinte legyűrhetetlen ellenfelek. A morális embereknek nincs velük szemben semmi esélyük.

– *A hatalom egyik eszközeként említette a manipulációt? Ez milyen formában érhető tetten a társadalomban?*

– Sokféle formában. Itt csak egyet említek. A manipulációnak, az agymosásnak a legkirívóbb példája az egykori pártvezetők népszerűsége, viselt dolgaik elfogadtatása és megszerettetése. A nép a rendszerváltást követően nemcsak mindent megbocsátott a volt nomenklátúra embereinek, hanem miközben egyre nagyobb nyomorba süllyedt, természetesnek tartja azok politikai színváltását, mérhetetlen vagyonosodását és fényűző életmódját is. Pedig egyébként ugyanezek az emberek egymásra felettébb irigyek és féltékenyek. Nincs tudomásom olyan tudományos projektumokról, amelyek ezeket a társadalmi jelenségeket kutatnák. Hogyan lehetséges, hogy az emberek rendületlenül hisznek azoknak, akik többször kiforgatták őket javaikból, egyszer az államosítással, aztán a privatizáció során?

– *Ön szerint mért nem tartozik ez a téma a kurrens tudományos projektumok közé?*

– Azért, mert nem finanszírozza senki. Azokat, akik a költségvetésről döntenek, kizárólag az érdekli, hogyan lehet választásokat nyerni, hogyan lehet a tömeget manipulálni.

– *Amerikában nem zavar senkit, hogy vannak gazdagok és szegények, és hogy a politikai élet kiváltságosai a dúsgazdagok.*

– Minden a megszokás dolga. Ott talán már megszokták, hogy van felső osztály, és az ország vezetése ennek az osztálynak a dolga. A választópolgárok már régen elfelejtették, hogy Amerika gazdagjai hogyan és miként tettek szert a vagyonukra. Senki sem hányja szemükre az indiánok kiirtását, a rabszolgatartást. Azt sem, hogy napjainkban üzleti monopóliumokkal, pénzügyi spekulációval, politikai szélhámossággal sarcolnak meg és forgatnak ki javaikból más országokat. Lehetséges, hogy nem mindenki irigykedik a gazdagok kiváltságos életére, viszont minden amerikai büszke az ország mérhetetlen gazdagságára, jogosnak és természetesnek tartja az emberiség túlnyomó többségének a mérhetlenebb kizsákmányolását, egyszerűen azért, mert a gazdagok a zsákmányból juttatnak a köznépek is valamit.

– *Visszatérve a politikusokra, mennyire jellemzi a nagyra hivatott politikusokat az előrelátó képesség?*

– Semennyire. Nem jellemző rájuk. A sikeres politikusok nem ahhoz igazodnak, ami jó érzékkel előrelátható, kiszámítható, hanem a mindenkori szignifikáns többség akaratahoz. Előrelátás helyett a metamorfózis, a színéváltozás, a körülmé-

nyekhez való igazodás az erős oldaluk. A hatalomra törők ilyen értelemben állandó tréningben vannak. A tréning, a gyakorlat kétségkívül kialakít bennük bizonyos előrelátó képességet, ez azonban nem a távlati célokra vonatkozik, nem stratégiai jellegű, hanem az előállt helyzetben való sikeres taktikázásban segíti őket. Ügyesen manővereznek, blöffölnek, saját hatalmi ambícióikon kívül egyébként semmiféle távlati cél sem érdekli őket, legfeljebb annyiban, amennyiben meg lehet lovagolni azokat.

A magyar politikai palettán sem találunk jóstehetséget, beleértve a kisebbségi politikusokat is. Pártvezéreink közül a fordulat idején egyik sem látta előre Jugoszlávia szétesését. Sokáig egyedül maradtam azzal a meglátással, hogy fel kell készülnünk az ország szétesésére, a várható háborús fejleményekre és a térség átrendeződésére. Ezért is tartottam szükségesnek a helyzetünk rendezését szolgáló távlati terv, az autonómiakonceptió kidolgozását. A régi motorosokat azonban egészen más érdekelte: hogyan tudnák átmenteni magukat. Nyeregben is maradtak, bár történelmileg az orrukig sem láttak előre.

– *Milyen személyi adottságok szükségesek a hatalom sikeres gyakorlásához? Manapság a választási propagandában gyakran elhangzik a szakértelemre való hivatkozás? Miféle szakértelemre kell itt gondolnunk?*

– Az embereknek általában nagyra értékelik a tapasztalatot, a szakértelmet. Azt gondolják, hogy az ügyes kézművesekhez hasonlóan a politikai döntéshozatal is nagy körültekintést és szakértelmet kíván. Elvileg csakugyan ez volna a kívánatos, nagyon jó lenne, ha a hatalom gyakorlói művelt, tájékozott, intelligens, szakmai téren elmélyült emberek lennének, akiket ugyanakkor meleg szív és kiváló emberismeret jellemezne. Ilyesmiben azonban csak a meséskönyvben fordul elő. A hatalomgyakorlásban azonban a tudással, szakértelemmel, tapasztalattal szemben mindig az érdekek és az erőfölény a döntő szó. Annak, aki pisztolyt szegez ránk, hiába vetjük föl a fegyverviselésre való kompetencia kérdését. Az emberek még külső nyomásra sem szívesen cselekszenek saját érdekeik ellen, még kevésbé várható ez el a hatalmi pozícióban levő személytől. Röviden, a szakértelemre való hivatkozás humbug: a politikusok mindig egyéni és csoportérdekeiknek megfelelő döntéseket, megoldásokat keresnek.

Hozzá kell tennünk, hogy a gazdag hagyományú polgári demokráciában ma már kívánatos, hogy a hatalom gyakorlói többé-kevésbé szalonképesek legyenek, és a dolgokhoz értő, tájékozott személy benyomását keltsék. A mi térségünkben, ahol a rendszerváltás folyamányaként egymást tapossa a sok hatalomra éhes ember, leginkább a hályogkovácsok gyülekezetére emlékeztet a törvényhozó testület.

– *Meg tudná ezt egy példával világítani?*

– Hogyne. Napról napra egyre több közlekedési baleset történik. Nemrégiben egy japán szakértő kiszámolta, hogy a közutakon évente olyan mézárulás megy végbe, amely felér a Hirosimára ledobott atombomba vérveszteségével. Az arányokat illetően a magyar baleseti statisztika semmivel sem jobb a japánnál. Erre mit tesz a magyar törvényhozó testület? A rossz minőségű közutakon felemeli a meg-

engedett sebesség határát 80 kilométerről 90-re. Ismerve a gépkocsiállomány műszaki állapotát, valamint a közlekedési kultúra hiányát, ezt a döntést pszichológiai-
lag nem tudom másként minősíteni, mint az élet megrövidítésében való bűnrészességet.

– *Visszatérve a manipulációra, a pszichológia milyen „fogásokat” ismer ezen a téren?*

– Többféle módszer van az emberek befolyásolására és meggyőzésére. Ezek egy részét a politikusok eredménnyel használják saját maguk és pártjuk népszerűsítésére. A tömegkommunikáció kulcsszerepet játszik benne. Az a lényege, hogy egy állítást minél többször el kell ismételni. Az ismétlések következtében az emberek akkor is megjegyzik, és hitelt adnak neki, ha különösebben oda sem figyelnek az üzenetre. A manipuláció egyébként könnyebb és kényelmesebb a tévén keresztül, mint szemtől szemben egy gyűlésen, ahol előfordulhat, hogy a jelenlevők az előadót kifütyülik, vagy magára hagyják egyedül a teremben. Amikor egy gyűlésen beszélünk, a padosorokban ülő személyek gondosan és figyelmesen mérlegelik az üzenet valódi értelmét és értékét, gyakran ellenérveket hoznak fel, kérdésekkel állnak elő, s további információkat szeretnének kapni, kifejthetik ellenérzésüket stb. Ilyenkor az üzenet meggyőző ereje attól függ, hogy az előadó mennyire tud érvelni, példákat felhozni álláspontja mellett, statisztikákat és egyéb bizonyító összefüggéseket felsorakoztatni. A tévével más a helyzet. Egyáltalán nem érdekes, hogy a befogadók eltérő véleményen vannak-e, vagy sem, arra sem kell törekedni, hogy elképzeléseinket alaposan megismerjék, más ismeretekkel összehasonlítsák stb. Elég, ha a politikusok a nyilvánosság előtt többször kifejtik az álláspontjukat. A tévénezőnek elvileg lehetősége van tájékozódni, s ennek alapján kialakítani a saját álláspontját, erre azonban ritkán kerül sor. Az emberek nem nagyon tesznek kognitív erőfeszítéseket az igazság kiderítésére, mert ahhoz rengeteg időre és energiára lenne szükségük. Az idő viszont kevés, az információ túl sok, egyre kevésbé vagyunk képesek és hajlunk arra, hogy az üzenetet átgondoljuk. Ha elégszer halljuk a tévéből ugyanazt, ha a felvetett probléma elég sokáig beszédtéma, az üzenet akkor is eljut hozzánk, akkor is befészkel magát a tudatunkba, ha a tévézés közben valami mással foglalatostkodunk, és ha szemernyit sem érdekel bennünket az, amit hallunk.

– *Már Goebbels is tudta, hogy ha sokáig ismételnék egy hazugságot, végül igazság lesz belőle.*

– Igen. De vannak más szempontok is, amelyek az emberek manipulációját segítik. A tévénél maradván – ma igen nagy azoknak a száma, akik szinte kizárólag a tévére hagyatkozva tájékozódnak –, nagyon fontos például a politikus (kommunikátor) megjelenése, fellépése, személyi kisugárzása, vonzereje. Fontos továbbá az is, hogy a körülöttünk élő emberek mennyire értenek egyet az üzenettel. Továbbá, hogy az üzenet értelmének megfelelő viselkedés milyen előnyökkel és hátrányokkal járhat a számunkra. Hogy mit ígér a kommunikátor. Sokat lendít az ügyön az is, hogy milyen tekintélyekre hivatkozik. Napjainkban például a legnyomósabb érvek és legfrappánsabb előadás sem ér fel az Európai Közösségre, annak elvárásaira, szabályaira való hivatkozással. Ugyancsak érdemes hivatkozni a NATO-ra, az Egyesült Államokra, a terroriz-

mus veszélyére, az idegengyűlöltre. Nem számít, hogy a hivatkozásnak van-e valóságalapja, vagy légből kapott hazugság az egész. A tévénezők úgy sem tudják ellenőrizni. A fontos az, hogy eladjuk a mondanivalónkat.

– *Nem mindig ugyanaz a sikeres hivatkozási alap?*

– Nem. Az ügyes manipulálók felhasználják a politikai széljárást. Úgy tűnik, hogy napjainkban a kommunikátor személye, hitelessége és vonzereje veszít jelentőségéből. A siker szempontjából fontosabb, hogy hasonlítson a megcélzott emberekhez. A nagy manipulátorok megpróbálják hatástalanítani azt is, hogy a körülötünk élő emberek mennyire értenek egyet az üzenettel. Elég például azt sugallni, hogy az emberek sokasága elfogadja az üzenetet: az általunk reklámozott mosóport használják világszerte, mindenki támogatja a mi jelöltünket, az EU helyesli a mi törekvésünket, az ellenzék megnyilatkozásait viszont rossz szemmel nézi. Ha ezt elégszer elmondjuk, egy idő után a legmegátalkodottabb néző is készletlenül érzi magát arra, hogy ő is elfogadja a felajánlott mosóport vagy nézeteket. A politikai kampányok, az ideológiai befolyásolás, a nézők megdolgozása egyre inkább hasonlítanak a mosóporreklámokra. Minél gyakoribb a reklám bevillanása, és minél nagyobb sikerrel, szerencsével, előnnyel kecsegtet bennünket, annál több a vevő rá. Az sem árt, ha jelöltünket hatalmas tömeg élteti. Ma már nem jelent gondot ilyen képsorok bevágása, amelyek esetleg éppen az ellenjelöltet ünneplő tömeggyűlésen készültek. A tévé esetében a tapsológépről sem feledkezhetünk meg. Pszichológiai tény: a népszerűség népszerűséget szül. Minél többet szerepeltet a média valakit, annál népszerűbbé válik. A média révén ma már egy idiótából is világsztárt lehet formálni.

– *Ilyen körülmények között meglehetősen nehéz a választásokon a rátermett emberek kiválasztása.*

– Nemcsak nehéz, hanem gyakorlatilag lehetetlen is. Minden más egyébtől eltekintve, az emberek nem a rátermetteket tüntetik ki bizalmukkal. Még ha tudják is, hogy kik a legjobbak, legeszesebbek, legtisztességesebbek, nem azokra adják le voksukat. A választásokon az a befutó, aki életmódjában, viselkedésében, nézeteiben leginkább hasonló hozzájuk. Ezért gyakran láthatunk politikusokat a piacon, a boltban, amint éppen bevásárolnak, a kiskertjükben kapálnak, a kutyájukkal sétálnak, gyermeküket az ölkben tartják, idős, beteg személyeket látogatnak, a sarki fűszeressel alkudoznak stb. Manapság a sikeres politikustól színészi képességeket követel a televíziós világ. Ezeknél vannak rejtettebb módszerek is, amelyek a nézők, választópolgárok rejtett motivációira próbálnak hatni. A befogadók ösztöneit, tudattalan hajtóerőit próbálják felkorbácsolni és meglovagolni. Vonzó lehet például a gondoskodó, szigorú, igazságot tevő apa szerepét játszó politikus, mert előhívhatja másokból az engedelmes gyermeki viselkedést, amely ellenében biztonságot, védelmet, gondtalan életet remélnék. Ez mindazoknál beválik, akik pszichológiai értelemben nem felnőttek, már pedig minden társadalomban van belőlük bőven.

A manipulációnak ma már kialakult „rávezetési technikája” van: rendelkezésre állnak a megfelelő kulcsszavak, jelképek, amelyek használata csaknem mindig eléri

a kívánt hatást. A kampány szervezői igyekeznek a befogadókból érzelmi feszültséget kiváltani, amelynek feloldására saját magukat és programjukat ajánlják. Igen hatásos a félelem- vagy büntudatkeltés is. Ennek az alkalmazása térségünkben már olyan méreteket öltött, hogy gyakorlatilag frászban él mindenki. A kétségbeesett emberek alig várják, hogy jöjjön valaki, aki megállítja a további zuhanást, aki svájci életszínvonalat kínál. A félelemkeltéssel azonban csínján kell bánni. A negatív kampány a visszájára sült el: a halállal, az átlagéletkor csökkenésével, betegségekkel, pusztulással, a népesség fogyásával nem jó fenyegetőzni. Még a valós helyzet ismertetése is a visszájára sült el. A vágykeltésben a lényeg, olyan érzelmek kiváltására kell törekedni, amely előkészíti a terepet a régi elvtársak újraválasztásának vagy az új messiásnak. Na meg a biztonságot, gazdagságot, szabadságot, adómentességet, könnyű megélhetést ígérő pártnak.

– *Színjáték minden választás?*

– Rosszabb annál. Késhegyre menő harcot jelent a közönség tetszéséért, a különböző csoportérdekek elfogadtatásáért, amelyek mindig lehetőleg a nemzet, az európai közösség, sőt az egész emberiség érdekeinek az áruhájába vannak csomagolva. A hatalom megszerzésének az érdekében semmi sem drága. Ha nem sikerül fenyegetéssel, félelemkeltéssel, akkor el kell kápráztatni valamivel az embereket. Aki hatalomra tör, annak a manipulálás és rávezetés jól bevált módszereiről nem szabad lemondania. Ennek lényegét nem árt ismét hangsúlyoznunk: fontos, hogy a média, elsősorban a televízió sokat foglalkozzon velünk, a jelöltünkkel, pártunkkal, programunkkal. Minden, amit törölnek a tévé műsoraiból, halálra van ítéelve. Egyebek mellett ezért van nehéz helyzetbe a magyar autonómia ügye. Az Újvidéki Televízió például ennek a kérdésnek az elmúlt 17 év alatt vajmi kevés műsorpercet szánt.

– *Ha már a médiánál tartunk. Sokan azt állítják, hogy a jugoszláviai etnikai háborúk kiobbantásában a médiának meghatározó szerepe volt.*

– Nem csak a Milošević rezsimje használta a médiát a háború kiobbantásához. A NATO posztmodern médiahasználata, PR-magasiskolája a szemünk láttára sorakoztatja fel a világot valamely ország, térség katonai megszállásához. A hivatkozási alap Amerika fenyegetettsége, az emberi jogok megvédése, a terrorizmus elleni harc stb. Ezekre vagy más okokra hivatkozva bárkit célba lehet venni a cirkálórakétákkal. Az emberi jogok védelme – a könnyebb érthetőség kedvéért – úgy vetődik fel, hogy az óvodások is értsék: a jó és a rossz harca ez, civilizáció kontra barbárság. Szabadság kontra terrorizmus. Ezt a média annyiszor elmondja, hogy a végén a legbékésebb polgár keze is összeszorul az esti tévézés közben, és azt motyogja magában: csapjunk már oda nekik. És ekkor az ő békéjének a védelmezői odacsapnak. A pattogatott kukorica, csipsz és sör mellett cseverésző embereket teljesen ki lehet hozni a sodrúkból a vegyi fegyverekről, az atomháború veszélyéről, a terroristákról szóló hosszú mesékkal. Egy idő után unják már a szövegelést, a tétlenkedést, legyen már egy kis pergés, vérontás, borzongató érdekesség a tévében. A háborúkat ma már a nagyhatalmak az adófizető polgárok nappali lakosztályaiban készítik elő és vívják meg.

– *Érdekes a kérdés: miért válik a média a háborúskodás és nem a megbékélés eszkö-zévé? Miért gerjeszti a feszültséget, abelyett hogy enyhítené?*

– Szerény véleményem szerint azért, mert a média – minden ellenkező híres-zeléssel ellentétben – egyáltalán nem szabad, hanem a politikusok, bankárok, tit-kosszolgálati és katonapolitikai tanácsadók kezében van. Természetesen nem abban a nyers és brutális formában, ahogyan az volt a kommunizmusban. Akkor az egy-szerű halandó nem jutott információhoz, ma belefut az információkba. A tévé-néző vagy újságolvasó az információáradatban nem tudja, kire hallgasson, kinek higgyen. Az egymás követő képsorok, cikkek kavardóságában senki sem mondja meg pontosan, hogy mi a tényállás, egy adott problémáról mit kell gondolnunk. A tévében is, sajtóban egymásnak teljesen ellentmondó jelentéseket kapunk. Illet-ve, és itt jön be a politika, ez csak látszat, valójában minden patikamérlegen van adagolva. Ezt azonban nem látjuk. A valós szándékok tisztázatlanok, háttérben maradnak. A képsor, a cikk, nem arról szól, amit látunk és olvasunk. Rejtett üze-netük van. A szöveg, a képek csak verbális és vizuális álca. Arra való, hogy a médiafogyasztó fejébe döngöljék a nagy mogulok világról alkotott politikai véle-ményét. A média nemcsak megkettőzi a világot, hanem azzal, ahogyan és amiről tudósít, egy hamis világot konstruál számunkra.

– *Milyen hamis világra gondol?*

– A közvetlen személyes kapcsolatokra épülő közösséget, a hagyományos kö-zösségeket és eszmei közösségeket, kezdi háttérbe szorítani egy új, eddig nem lé-tező, virtuális közösség, a kommunikációs közösség, amely veszélyezteti a társada-lom értékrendjét, a nyelvet, kultúrákat és a valós emberi kapcsolatokat. A modern társadalmak nagyfokú, a teljes lelki és szellemi kiszolgáltatottságig menő média-függését jelzik azok a felmérések, melyek számszerűen bizonyítják, hogy a felnövő generációk százszorosan több időt töltenek a képernyők előtt, mint családi vagy baráti közösségekben; holott a közvetlen emberi kapcsolatokra épülő kommuniká-ció mint közösségteremtő forma nélkülözhetetlen a személyiség társadalmi integ-rációjához.

– *Lehetséges, hogy a túlnépesedéshez és környezetszennyezéshez hasonló veszélyt jelent az emberiség számára a média is?*

– Közhelynek számít, hogy az ipari társadalmat a kommunikációra alapozó in-formációs társadalom váltotta fel. Ismeretesek ennek a társadalomnak a fő ismér-vei is: a hagyományos (törvényhozó, kormányzó és igazságszolgáltató) hatalmak mellett új hatalmi ágazatként jelenik meg a média. Hovatovább ez a legnagyobb hatalom. A másik három hatalmi ágazattal ellentétben a médiákban szereplő sze-mélyek számára a szakmai, kulturális, erkölcsi és törvényes követelményrendszerek hiányoznak. Ez a nagy hatalommal rendelkező ágazat nélkülözi a szakmai kompe-tenciát és erkölcsi felelősségtudatot ellenőrző intézményt, amely büntetné a mé-diákban működő kuruzslókat, uszítókat, rágalmazókat, gyűlöletszítókat. Pszicholó-gusként úgy látom, hogy a médiában folyó lelki környezetszennyezés és a tudat-fertőzés súlyossága semmivel sem kisebb és veszélytelenebb a természeti környezet szennyezésénél. Az emberek – a nyilvánvaló hazugságok ellenére – beletörődtek

abba, amit a média sugall számukra. A társadalmi önvédelmi reflex már nem működik. Azt gondolják, hogy a hazugsággal együtt kell élniük. Sőt, hogy a hazug embereket még tisztelniük is kell, hiszen napról napra nyilatkoznak az újságban, szerepelnek a tévében, s nem áll módjukban ezt meggátolni.

– *Azt mondják, hogy a média olyan, mint a társadalom. Se nem jobb, se nem rosszabb annál. A társadalom megosztottsága lecsapódik a médiában is, valóságos médiaháború folyik.*

– Ezt én nem így látom. Nincs médiaháború, egyoldalú népbutítás folyik. A pénz világában a médiával kapcsolatban csak a tulajdonosi érdekek kritikátlan kiszolgálásáról beszélhetünk. A kisemberek nem jutnak szóhoz. Az álhírek, alapítványok rágalmai nem mozdítanak el riportereket, főszerkesztőket. A médiasztárok mindent megengedhetnek maguknak, amit a gazda megenged. A gazda pedig mindent megenged, ami az érdekeit nem veszélyezteti.

– *Tegyük fel, hogy globális szempontból ez a helyzet, de mi a helyzet nálunk?*

– A média nálunk se nem rosszabb, se nem jobb, mint a nyugati vagy a tengerentúli. Mindannyian tudjuk, hogy a Belgrádi Televízió és a szerb sajtó milyen szerepet játszott abban, hogy Szerbia a demokratizálódás és az európai integráció helyett a háborút, a pusztítást, a nyomort választotta. A média az ország szétzúzása és a gazdasági szankciók egyik legfelelősebb tényezője volt. A helyzet ma sem sokkal jobb. A sajtó egy része gyakran a bűnözőket védelmezi, a politikai szélhámosokat reklámozza, ugyanakkor nyomást gyakorol a nyilvánosságra, a bíróságra, az ügyészségre, a rendőrségre. Ami azt illeti, a magam részéről nem vagyok megelégedve a honi magyar sajtóval sem. A rendszerváltás óta ellendrukker, és a magyar közösségi érdekekkel szemben politizálva egyfolytában növeli a bizalmatlanságot a magyar politikai szerepvállalással szemben. Ennek meg is van a következménye: a politikai szerepet vállaló magyarok többsége szerb pártok színeiben keresi a boldogulást, eladdig, hogy a magyar politikai törekvések csaknem teljesen káderutánpótlás nélkül maradtak. Különösen szembetűnő a sajtó fanyalgása a magyar autonómiával kapcsolatban. Nem feltétlenül tudatos politikáról van szó. És az sem biztos, hogy a média nem a vajdasági magyarok többségének a véleményét tolmácsolja, amire gyakran hivatkoznak. Pszichológiai szempontból egyre megy: ezek is, azok is nehezen tudnak a régi beidegződésektől, életfelfogástól, elkötelezettségtől, identitás zavartól megszabadulni.

– *Nem valószínű, hogy a kisebbségpolitika bukásának a Magyar Szó lenne az oka.*

– Erről szó sincs. Mindennek több oka van. Sokaknak megfelelt, hogy a helyzet úgy alakuljon, ahogyan alakult. Már a 90-es évek derekán is több magyar politizált nem magyar pártban, mint ahányan szívügyüknek tekintették a vajdasági magyarság sorsát, és a magyar szavazók közül is sokan nem magyar pártokra szavaztak. Kezdetben nagy volt a lelkesedés, tervek készültek, sokasodtak a pártok, a civil szervezetek. Aztán leállt az élet. Új magyar intézmények nem létesültek, az államilag fönntartottak sorvadozni kezdtek, a pártok az egyéni karrier áldozataivá lettek. Ez nem csak a *Magyar Szón* múltott, a *Magyar Szó* csak rátett egy lapáttal a kisebbség koporsófedelére.

– *Miben látja ön, a kisebbségpolitika kudarcának a legfőbb okát?*

– A kollektív erőfeszítés hiányában. Nem vádolok senkit, a helyzetet próbálom értelmezni. Bukásra van ítélve minden politikus, aki a kollektív erőfeszítés igényével mer előállni. Nálunk is, másutt is a társadalomnak csak egy nagyon vékony rétege érzi szükségét a közös erőfeszítésnek. Menet közben ez a vékony réteg is lemorzsolódott. Az embereket már annyiszor átverték, becsapták a nemzet, a haza, a közösség érdekeire való hivatkozással, annyi túlmunkát vállaltak érte hiába valóan, hogy ma kizárólag az azonnali, közvetlen haszonnak, a pénzzé tehető, megvehető kis örömöknek, a sikernek, elismerésnek van hitele. Csak annak érdekében hajlandók tenni valamit.

Az emberek egyre kevésbé képesek távoli célok érdekében kemény munkára, lemondásra, nélkülözésre, konfliktusok vállalására, mivel a tévé is ezzel homlokegyenest más világlátást és magatartást sugall. A mai fogyasztói társadalom az emberek komfortigényére alapoz. Ezt sugallják, ösztönzik a reklámok. A poszt-kommunista társadalmak embere erre különösen fogékony. Egyedül és kizárólag a nyugatihoz hasonló életkörülmény megteremtése az, ami érdekli, egyedül ez az, ami vonzó számára. Minél jobban csökken az életszínvonala, annál inkább.

Különösen nehéz távoli célok zászlaja alá toborozni az otthonát, szerény javait, testi épségét féltő kisebbségi magyarokat, akik az egykori Jugoszláviában magasabb életszínvonalon éltek, mint jelenleg. A kilátástalanság, a fenyegetettség, a megmaradt komfort esetleges további elvesztése miatti ingerültség eleve kilátástalanná teszi, hogy nagy tömegekben felsorakozzanak egy majdani magyar autonómia víziója mögé. Tulajdonképpen vakmerőség volt részemről vagy részünkről ezeket a távoli célokat megfogalmazni. Politikai értelemben bele is buktam, hiszen ma már szinte teljes egészében a régi világ emberei politizálnak. Ez lett a sorsuk azoknak a demokratikus pártoknak is, amelyek a jövő felé tapogatózva a távoli jövő ködbevesző ormaira mutattak. Az elszegényedett, türelmetlen, csalódott, ingerült tömegek a választásokon rendre leszavazzák a rendszerváltó pártokat. Attól persze, hogy a polgárok a jövőről vizionálók helyett az azonnali kielégülést és konformizmust ígérő politikai szélhámosok hálójába kerültek, nem jutnak előbbre. Ellenkezőleg. A régi zsványok, akik a javak kisajátításában a kommunizmus idején sem voltak szívbijasok, mint újdonsült kapitalisták még kíméletlenebbül járnak el, mindent és mindenkit kifosztanak. De a tanulópenzt, úgy tűnik, meg kell fizetni.

– *Mikor ismerik föl az emberek, hogy szélhámosokkal van dolguk?*

– Soká. De nem célszerű az embereknek szemrehányást tenni azért, hogy felülnek a csábító szirénhangoknak. Az illúziók, a szépen kirajzolt jövőkép az egyén lelki életének fontos mozgatórugója. Még inkább vonatkozik ez a tömegekre. Elvégre, ahogyan Adler mondja: minden politikai, vallási és társadalmi irányzat végül is nem egyéb, mint utópia. Minden forradalmat, társadalmi mozgalmat, hitújítást, háborút valamilyen *irreális illúzió* táplál. Az élet nem a józan észhez, nem tényekhez, nem a körülményekhez igazodik, hanem a képzelet, a vágyott jövő, a kielégítetlen szükségletek mozgatják. Ezek a szükségletek válnak a történelem mozgatóerejévé, jóllehet sokszor meglehetősen gyermeketeg és ábrándos formában.

Ha a történelemből – mondja Le Bon – kiküszöbölnénk az illúziókat és délibábo-
kat, a históriának vége volna. Sokan azt hiszik, hogy a tömegek a mi korunkban
már csak az ész szavának engedelmessé válnak. Erről szó nincs. A tapasztalat épp
ennek az ellenkezőjét bizonyítja. A tömegek gondolkodását és akaratát elsősorban
az *érzelem*, a *lelkesség*, a *csalódottság*, az *indulat* irányítja, ezek pedig a tényeket,
a valóságot, a tisztánlátást mindig színezik, módosítják. Különböző már Epiktétosz
is megmondta, hogy nem a tények mozgatják az embereket. Ugyanazok a tények
ugyanis különböző nyelven beszélnek, attól függően, hogyan csoportosítjuk, sze-
lektáljuk, „milyen nyelven szólítjuk meg” őket. Magunkon is tapasztalhatjuk, hogy
hangulatunktól, érzelmi beállítódásunktól függően milyen különböző módon íté-
ljük meg a körülményeket, a tényeket és az embereket.

Amikor arról beszélek, hogy az illúziók, a hamis ígéretek is beleszólnak a tör-
ténét menetébe, ezzel a jövőkép fontosságát szeretném hangsúlyozni. Azoknak,
akik politikával foglalkoznak, tudniuk kell, hogy az érzelmek mellett milyen fontos
szerepet játszanak az érzelmek, az irracionális elemek. A vérbeli politikusok min-
dig rá is játszanak az emberek pillanatnyi hangulatára. Egyetlen politikai párt sem
nyerhet a választásokon pusztán érzelmekre hivatkozva, ha nem tud programja
iránt valamilyen misztikus hitet fölkelteni. Az embereket akkor lehet fősorakoz-
tatni valamely politikai program mögé, ha az összhangban van érzelmi állapotuk-
kal és elvárásaikkal. A pillanatnyi történelmi trenddel szemben a felcsillanó legbri-
liánsabb ész is tehetetlen. Ez a magyarázata annak, hogy sokan szívesebben
fordulnak kuruzslókhoz, mint a sebészorvosokhoz. Kivételt jelent az a helyzet, ha
a sebészorvos történetesen világhírű, és a sajtó bálványozza. Magyarán, ha mítosz
lengi körül személyiségét. Így van ez a politikában is. Olykor egy-egy bálványo-
zott, misztikus hatalommal felruházott személy képes lehet magával ragadni a tö-
megeket, és más irányt tud adni a történéseknek. Mi, többek között, azért topo-
gunk 17 éve egy helyben, mert hiányzanak a hiteles emberek. Persze ez sem
véletlen. A múlt emberei a média segítségével mindent elkövetnek, hogy sárba
rántsák az ígéretesnek látszó politikai ellenfeleiket. Hiteles emberek nélkül ugyanis
biztosítva van a hatalmuk. Elegendő, ha folyamatosan hazudoznak, ha mindig rá-
játszanak az emberek érzelmeire.

– *A politikát sokan eleve piszkos dolognak tartják, míg mások ezt vitatják.*

– Václav Havel írja egyik – önmagát mint politikust – elemző írásában, hogy
a politika az emberi tevékenység olyan területe, amely fokozott követelményeket
állít az erkölcsi érzék, a magas fokú kritikus önelemzési képesség, a tényleges
felelősségérzet, az ízlés és tapintat, a mások lelkébe való beleérzési képesség, a bé-
kesség és alázat érzéke elé. Szó szerint ezt mondja, majd hozzáteszi, hogy ez
a képesség a „szerény emberek” sajátja. Václav Havel szerint mindenki hazudik,
aki azt állítja, hogy a politika piszkos dolog. A politika egyszerűen olyan munka,
mondja, amelyet igazán feddhetetlen embereknek kell végezniük, mert e munka
közben erkölcsileg rendkívül könnyen be lehet mocskolódni.

Nos, lélektanilag a helyzet ennél jóval bonyolultabb. A hatalom ugyanis, bele-
értve a hataloméért folyó harcot is, pillanatok alatt megváltoztatja az ember termé-

szetét. Az, hogy valaki mint pincér, tanár, géplakatos, szakácsnő, gépíró, hivatalsegéd kedves, okos, szolgálatkész, és mindenféle más emberi kvalitásai vannak például szerény, egyáltalán nem jelent garanciát arra nézve, hogyan fog viselkedni politikusként, vezetőként, magas beosztású állami hivatalnokként. Ezt a színeváltozást a kommunizmusban számtalanszor megtapasztalhattuk. A hatalom, és a hatalomért folyó harc olyan szerephelyzet, amelynek – függetlenül a szubjektív szándéktól – nem mindenki képes sikeresen megfelelni. A Havel által felsorolt személyi tulajdonságok például, annak ellenére, hogy rokonszenves vonás valamennyi, a politikai pályán nemcsak hátrányt, hanem végzetes veszélyt is jelentenek az illetőre nézve. A biztos bukását jelentik, ugyanakkor nem védik meg attól, hogy bemocskolódjék. A helyzet ugyanis az, hogy a politikai arénában többségükben törtető, gátlástalan, néha szembetűnő erkölcsi fogyatékoságokkal rendelkező emberek hemzsegenek, akik arcátlanul hazudoznak, folyton egymás tyúkszemére lépnek, sőt, ha érdekük azt kívánja, kíméletlenül belegázolnak egymás becsületébe. Minél közelebb kerülnek a vágyott hatalmi pozícióhoz, annál jobban kiütköznek rajtuk jellembeli fogyatékoságaik. Ami természetes is, hiszen éppen személyi fogyatékoságaik fűtik hatalomvágyukat. Azt remélni, hogy a tisztességes és szerény emberek át fogják nevelni a politikai banditákat, olyan fokú naivitás, mintha fiatal apácákat küldenénk hittérítő munkára a kuplerájokba.

– *Ön tehát nem hisz a politikusok tisztességében?*

– Ez nem hit kérdése, hanem egy sajátos társadalmi szerephelyzet függvénye. Mindenki számára nyilvánvaló például, hogy nem lesz jó sebészorvos abból, aki elájul, ha vért lát. Nos, a jó szívű, becsületére kényes ember is jobb, ha messze elkerüli a politikai pályát, mert egész biztos, hogy orrba vágják és besározzák. A szakadatlan ütközések, a szándékok tisztázatlansága miatt olyankor is, amikor egyáltalán nem várja, és azok is, akiktől a legkevésbé számít rá. A társadalmi élet számos szférájában a teljesítmény, a tehetség, a tudás, a munkabírás döntik el a versengők társadalmi helyezését és a játszma kimenetelét. A politikában ez nem így van. Itt az alakoskodás, a hazudozás, a gerinctelenség, a besúgás, a gáncs, mások átverése, a riválisok besározása, brutális eszközökkel való félreállításuk dönti el, hogy a végén ki marad állva. Ez az eleve tisztességtelen eszközökkel folyó verseny az egykori Jugoszláviában például olyan brutális formát öltött, amelyre nem volt példa a második világháború óta. Ez nem azt jelenti, hogy a politikusok kivétel nélkül mind buta és tisztességtelen emberek. Esetenként akadnak közöttük nagy jellemek, akik komoly sikereket érnek el. Ám nem ez a jellemző. Nálunk is vannak tehetséges és tisztességes emberek, akik sokat tehetnének helyzetünk javítása érdekében, a politikai életre jellemző becstelenség miatt azonban eszük ágában sincs, hogy kitegyék magukat a gátlástalan emberek céltáblájának. Pszichológiai értelemben ez a társadalmi problémák legfőbb gyökere. Azért nem megyünk semmire, mert a politikai banditák szabadon garázdálkodhatnak a társadalomban, büntetlenül lerúghatnak és eltávolíthatnak mindenkit a politikai színterről, akinek nálunk külön a szellemi kapacitása és a személyi kvalitása. Ez a kontraszelekció egyébként minden hatalmi rendszernek a sírásója.

– *Meg lehet-e érvekkel győzni a politikai ellenfelünket?*

– Az érvek a politikában nem sokat érnek. A gond nem az, hogy meg tudunk-e győzni valakit álláspontunk helyességéről. Könnyen lehetséges, hogy nem is kell meggyőzni ellenfelünket, mert hozzánk hasonlóan vélekedik, és azért nem mondja azt, amit mi, mert ebben pillanatnyi személyi és csoportérdeke korlátozza, a szekértábor, a vezér, a gazdasági háttér, a műveltségi szint.

– *Beszéljünk talán még a politikai vezetők pszichológiájáról. Helyesen ítélik-e meg az emberek a politikusok szerepkörét?*

– A pszichológiát régóta foglalkoztatja a politikai vezetők személyisége és társadalmi környezetük sajátossága. Az egyik fontos felismerés az, hogy az emberek olyan hatalmat tulajdonítanak a politikai vezetőknek, amely azoknak nincs. Meglehetősen elterjedt például az a nézet, hogy a társadalmi viszonyok vagy a gazdasági helyzet kedvezőtlen alakulásért a politikusok a felelősek. Ennek a fordítottja is áll: az emberek elhiszik nekik, hogy a gazdasági fellendülés az ő személyes érdemük, amiért hálával tartoznak neki. Nagyobb időtávlatból szemlélve azonban látni való, hogy a társadalmi folyamatokat nem a politikusok irányítják: az elnyúló recessziók menthetetlenül a politikai vezetők bukásához vezetnek, a gazdasági helyzet javulása, a bajokból való kilábalás viszont magával hozza az adott politikai vezetők ünneplését akkor is, ha ebben a felemelkedésben nem volt semmi érdemük. Így például a saját akart és személyes meggyőződés érvényesítésének vonatkozásában is. Általában túlzó a politikusok lehetőségeinek a megítélése. Okos emberek már több évszázaddal ezelőtt tudták, hogy az uralkodásnak, az államvezetésnek összhangban kell lennie a kormányzott emberek természetével. Innen a szállóige, hogy minden népnek olyan a vezetője, amilyet megérdemel.

– *De hát Hitler, Sztálin vagy Milošević személyi felelősségét mégsem lehet elvitatni.*

– A társadalmi történéseknek más a jogi-politikai és más a pszichológiai értelmezése. Minden új hatalom azzal kezdi, hogy bűnösnek kiállítja ki és börtönbe veti korábbi politikai ellenfeleit és aktuális ellenlábasait. Ahhoz, hogy megszilárdíthassa helyzetét, a korábbi vezető támogatásában „bűnrészes” népet fel kell menteni a felelőség terhe alól. Ez úgy történik, hogy a „bűnt” meg kell személyesíteni, néhány ember nyakába kell varrni. Általában a korábbi politikai vezetők lesznek a bűnbakok, akikért egy idő után már senki sem hullat könnyet. Annál kevésbé, mivel a rossz lelkiismeretüktől szabadulni igyekvő emberek a bűnbakképzésben készséges partnerei az új államvezetésnek. Pszichológiailag egyazon politikai környezetnek a tartozékai a törvényszéki állampolgárok és a vezetők is. Ami pedig a vezetők személyi sajátosságait illeti, az szorosán összefügg az adott társadalom mentális állapotával, azokkal a szükségletekkel, szokásokkal, lélektani folyamatokkal, amelyek az emberek többségét jellemzik. Ha nincs Adolf Hitler, akad helyette száz másik. Amennyiben Sztálint likvidálták volna, más véres kezű hóhér veszi át a helyét. Szerbiában sem egyedül Milošević személyéhez kötődött az a szörnyű forgatókönyv, ami történt. Valószínű, hogy nem is ő volt a legrosszabb lehetőség.

– *Van-e a politikusoknak valamilyen sajátos pszichológiai jellemzőjük? Beszélhetünk-e politikai alkatról?*

– Azt gondolom, hogy a hivatásos politikusokkal kapcsolatosan valamilyen sajátos és egyedi személyiségtypusról nem beszélhetünk. Vannak bizonyos személyiségvonások és motivációs tényezők, amelyek mintegy predestinálják az embert politikai vezetői pályára. Ki lehet emelni közülük a hatalmi ambíciót, a teljesítményre való törekvést, a feszültségtűrést, az agresszivitást, a tekintélytiszteletet, a cezaromániát, a mások elvárása iránti fogékonyságot, a véleményváltoztatásra való képességet. Egyes vizsgálatok szerint a politikai ambícióktól fűtött embereket általában dogmatikus személyiségstruktúra jellemzi. Mindenképpen sokkal dogmatikusabbak, mint azok, akik a politikától távol tartják magukat. Szeretném ismételten hangsúlyozni, hogy sem ezeknek, sem más személyiségvonásoknak a szerepét nem lehet a környezeti és kulturális tényezőktől függetlenül értékelni. Az, hogy ki alkalmas politikusnak, nemcsak a személyiségtényezők kérdése, hanem nagymértékben függ az adott politikai körülményektől is, a hatalomgyakorlás formájától. Elvileg a demokratikus és diktatórikus kormányzás más személyiségtypust kíván, feltéve, ha a politikai körülmények alapvetően mások, és nem csupán színjáték a demokrácia.

Függetlenül a körülményektől, a politikai szerepkör nagyfokú rugalmasságot, a körülményekhez való igazodást, a különböző elvárások iránti fogékonyságot igényel. A siker egyik fontos feltétele, hogy az illető képes legyen a gyors véleményváltoztatásra, a megegyezésre, sőt az ellentétes vélemények támogatására is, ha érdekei azt kívánják. Erre nem mindenki képes. Az a személy, aki magas önértékelésű, céltudatos, következetes stb. könnyen elszigetelődhet politikai környezetétől, hiszen számára a széljárás szerinti alkalmazkodás önfeladás, külső kényszer, súlyos áldozat, személyes vereség, megalázkodás. Az alacsony önértékelésű személyeknél ez másként van. Nincs szilárd értékelő rendszerük, a sikert a felszínen maradás jelenti, ezért gyorsan és fenntartás nélkül alkalmazkodnak az uralkodó feltételekhez. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a sikeres politikai karrier a mindenkori politikai körülményekkel való azonosulási képesség kérdése. Azok a személyek, akiknél az én és a nem én, az én és a külvilág élesen elhatárolódik, hogy úgy mondjam: markáns személyiségek, kevésbé alkalmasak politikai pályára, mint az enyhén differenciált, többarcú és többlelkű személyek, akiknél az új helyzettel, emberekkel, elvekkkel való azonosulás nem jelenti a belső értékekkel való ütközést. A politikus alkat az önmaga és mások közötti hasonlóságnak és különbségnek nem tulajdonít különösebb fontosságot, az apolitikus alkat viszont szuverenitását fölébe helyezi a változó körülményeknek, hajlik az önmaga és mások közötti ellentét kiélezésére. A magas önértékelésű személy saját értékrendszerének a kockázata nélkül nem képes tartósan politikai pályán maradni, hiszen a mások felé való nyitottságot, az új elvárások elfogadását és beépítését lelki öncsonkításként, saját személyiségének a degradálásaként éli meg. Az alacsony önértékelésű személy viszont mindenkor nyitott és fogékony a szociális ingerekre. A politikai viselkedés szempontjából ez azt jelenti, hogy pragmatista, az elvek, dogmák, ideológiák, értékek nem érdeklik, egyetlen cél vezérli, hogy a rázúduló ingerözönből a mindenkori politikai széljárás irányát kiszűrje.

– *Nyilván ezért szokták a politikusokra azt mondani, hogy köpönyegforgatók. A választásokon erre ügyelni kellene, és mindent el kellene követni, hogy állhatatos, megbízható emberek kerüljenek a helyükre.*

– Ez pont fordítva történik. A magas önértékelésű, tehát állhatatos, céltudatos, szilárd jellemű embereket nem választják meg képviselőnek, vagy ha ez netán néha megtörténik, magas pozíciókba sosem kerülnek. Alkatilag nem felelnek meg a politikusi szerepkör követelményeinek. Az alacsony önértékelésű, pragmatista személyek a választásokon sokkal eredményesebbek. Eleve fogékonyabbak a velük szemben támasztott elvárásokkal szemben, ezekre – és nem a programokra – építik mondanivalójukat, miközben az ígéretekkel sem fukarkodnak, hiszen nem kerül nekik semmibe. Aztán, ha a helyzet úgy kívánja, holnap hajlandók mindannak az ellenkezőjét állítani, amit ma mondtak.

– *Az önértékelésben mutatkozó különbség milyen más magatartási jegyekkel jár együtt? Más szóval, mi jellemzi még a politikai személyiséget?*

– Nos, számos kísérletet végeztek annak tisztázására, hogy a politikus alkatú és az apolitikus személyek milyen módszert, milyen eszközöket alkalmaznak másokkal szemben például egyezkedő helyzetben. Kiderült, hogy a magas önértékelésű személyekre általában a jutalmazó magatartás a jellemző, az alacsonyabb önértékelésű személyek viszont a büntetést részesítik előnyben. Az apolitikus személyiséget messziről felismerni arról, hogy magyarul, érvel, a vérbeli politikus ezzel szemben fenyegetőzik, megpróbál kényszerrel alkalmazni. Az apolitikus embert, ha részt vesz a politikai életben, a mások szabadsága, jóléte iránti őszinte érdeklődés vezérli. Optimisták, jóindulatúak, pozitív kapcsolatra törekszenek, ebből kifolyólag nagyon sebezhetőek. A vérbeli politikusok a programokat illetően pesszimisták, önorientáltak, másokkal szemben bizalmatlanok, hideg észjárásúak, számítók. Nem szeretném, ha a történelmet a politikusok személyiségalkatából próbálnánk megérteni. Arról beszélek, hogy a hatalomért folyó harcban, a gazdasági érdekek ütközésében, mások elnyomásában és kizsákmányolásában milyen pszichológiai tényezők jutnak nagyobb szerephez. A politikusi alkat annyiban történelemformáló erő, amennyiben megfelel az adott politikai körülményeknek. A kőkemény társadalmi feltételek és a lágy pszichológiai tényezők közül mindig az utóbbiak húzzák a rövidebbet.

– *Miről ismerni fel még a vérbeli politikusokat? A kedvező körülmények mellett mi kell ahhoz, hogy egy politikus erőfeszítéseit siker koronázza?*

– Minél kevesebb a mondanivalójuk annál többet beszélnek, szerepelnek. Azt hiszem, nincs egyetlen foglalkozás sem a világon, amely ellentmondásosabb volna a politikusénál. Az ellentmondásosság abból adódik, hogy ég és föld a különbség az ideális politikus személyével kapcsolatos társadalmi elvárások és a való világ között. Mik a jó politikussal szembeni kívánalmak? Az, hogy legyen becsületes, elszánt, felelősségteljes, energikus, szuggesztív, széles látókörű, tántoríthatatlanul képviselje, áldozza vérét és verejtékét az ügyért, amit képvisel. Ilyen politikus nincsen. Ha feltűnik a pályán, azonnal lerúgják. A sikeres politikus pontosan ellentéte ennek az eszménynek: köpönyegforgató, szószegő, ravasz, számító ember, akit saját becsvágyán kívül nem igazán érdekel más semmi. Közülük a zászló persze azoknak áll, akik emellett eszesek és szemfülesek, értik az idők szavát, és kiválóan tudják manipulálni az embereket.

– *Miért hazudnak a politikusok?*

– Mert ez a siker titka. A vérbeli politikus nem azt mondja, amit gondol, hanem amitől az adott helyzetben a legnagyobb hasznot várja.

– *Mi a hazugság?*

– A valóság meghamisítása mások megtévesztése céljából. Rendellenes magatartásról van szó, amely egyaránt pszichológiai és társadalmi probléma. Pszichológiai szempontból két probléma van a hazudozással kapcsolatban. Az emberi élet fenntartásában és a személyiség kibontakozásában kulcsfontosságú szerepet játszik a valósághoz való igazodás. Ha valaki nem képes a valósághoz igazodni, nem tud adekvát módon gondolkodni és cselekedni, az súlyos szellemi deficitet jelez, amit retardációnak nevezünk. Az esetek többségében az emberek tudják, hogy mi az igaz, nincs baj a valóságismeretükkel, mentálisan nem retardáltak, de – különböző okok miatt – mégsem e szerint járnak el. Ez esetben magatartási rendellenességről beszélünk. Az egyik pszichológiai problémát ennek a két csoportnak a különválasztása jelenti? Ki az, aki inadekvát módon gondolkodik, és ki az, aki hazudik? A másik probléma az, hogy a normális, értelmes emberek miért hazudnak? Hiszen tőlük elvárható volna, hogy szembenézzenek önmagukkal, képesek legyenek helyesen, az igazságnak megfelelően dönteni, és az akadályokat megfelelő eszközökkel leküzdeni. Gyakran mégsem ez történik. A tapasztalat azt mutatja, hogy az ember akkor szorul védekező helyzetre, akkor beszél mellé, akkor hazudik, ha a felmerült problémát megoldhatatlannak véli, vagy ha önértékelése sérül, és folyamatosan elégtelenségi érzéstől szenved.

Senki sem születik hazudósnak, a kedvezőtlen körülmények, élettapasztalatok alakítják ki ezt az élettechnikai fogást, amely napjainkban elképesztő társadalmi méreteket öltött. Nem csak a politikusok hazudnak. A hazugság a mindennapi élet egyik leggyakoribb és legváltozatosabb formában megnyilvánuló magatartási rendellenessége. Ennek minden bizonnyal az lehet a magyarázata, hogy hazudozás – elhallgatás, csúsztatás, álcázás, ködösítés, mellébeszélés, elrejtés, félrevezetés stb. – nélkül az egyéni élet az adott körülmények között kudarcra van ítélve. Bár úgyszólván elfogadott társadalmi gyakorlatról van szó, a valósághoz való igazodás pszichológiai követelménye olyan erős az emberben, hogy a hazugság csak az igazság köntösébe bújva hatékony, mint ahogy a gonosz szándék is csak igazság és jószág áruhájában, csalárd módon jut szóhoz. Sőt, jól megfigyelhető trend, hogy cinkos tapintatból magát a hazugságot sem illik mindig a nevével nevezni. A hazudozó, „vérbeli” politikusra azt szoktuk mondani, hogy „ügyes diplomata”. Mind az, amit gesztusainkkal, hangos szóval, néma hallgatással, fedezet nélküli érelemnyilvánítással azért teszünk, hogy valóságosnak tüntessük fel azt, ami nem az, a lényegét tekintve hazugság. Bizonyos módon hazugság a modorosság, a tettetés, az álarcviselés, a szimulálás, figyelemelterelés, elhallgatás, ürügykereső öngazolás, képmutatás, az alattomos viselkedés sokféle formája is. Úgy tűnik, hogy a sors ebből a szempontból eléggé kérérlhetetlen hozzánk, olykor azok számára is szükségessé teszi a kegyes hazugságot, akik egyébként szívesebben mondanának igazat.

– *Összefügg-e az emberi butaság a hazugsággal?*

– Annyiban igen, amennyiben a butaság a legjobb vevő a hazugságra. Mindenféle közdelem, politikai harc, megmérettetés, háború stb. első áldozata az igazság. Az emberi tudatlanságra, tájékozatlanságra, hiúságára, az alantas ösztönökre alapozó hazugság ugyanis százszor könnyebben keríti hatalmába az embereket, mint az igazság. Főként, ha százszor elismétlik neki, ha a fejébe sulykolják ezt a hazugságot, s ha az igazság fáj. Emiatt – mivel nem az igazság szava, hanem a tömeg pillanatnyi hangulata, tudatállapota, befolyásoltsága dönt – a jó ügyet szolgáló, a problémákra megoldást kínáló, jóhiszemű, egyenes, becsületes emberek minden politikai küzdelemben vesztesre állnak. A hatalmi harc állandósulása miatt a hazugság általánossá és folyamatossá válik, hogy úgy mondjam: nincs helye az igazságnak.

– *Igaz-e, hogy a politikusok többet hazudnak, mint mások?*

– Nem hiszem, hogy többet hazudnának. A problémát inkább abban látom, hogy a politikusok hazugságait senki sem kéri számon. Úgy tűnik, mintha a politikusok esetében társadalmilag elfogadottabb lenne a hazugság, a megtévesztés, a csalárdság, mint más diszciplínákban, amelyekben azok művelői sokkal kifinomultabb módszereket kénytelenek használni. A hazudozás társadalmi szempontjából is ártalmas és kártékony magatartás, ennek ellenére az ún. „posztmodern” társadalom a hazugsággal szemben tehetetlennek bizonyul. Vélhetően azért, mert az emberek talán soha nem voltak egymással szemben annyira bizalmatlanok, mint manapság.

Nem csak a politikusok szavahihetősége van mélyrepülésben. Egy körkérdés eredményei szerint a középiskolás diákoknak a fele nem hisz a saját szüleinek sem. A bizalmi százalékarány még rosszabb a tanárokkal, hivatalos közegekkel szemben. A pálmát persze a politikusok viszik el. Az ide vonatkozó felmérések arról tanúskodnak, hogy a polgárok többsége a fejlett nyugati demokráciában egyáltalán nem hisz a politikusoknak. A megkérdezettek 80 százaléka szerint nem lehet számítani a politikusok igazmondására, 87 százaléka azt tapasztalata, hogy amit a politikusok a választási kampány során ígérnek, soha meg nem valósul, 92 százaléka pedig meg van győződve arról, hogy a politikusok mindig mellébeszélnek, soha semmire sem adnak egyenest választ.

– *Ilyen körülmények között mekkora lehet a társadalomban a politika iránti érdeklődés, és kiket vonz ez a pálya?*

– A vonzalom okai többfélék lehetnek. A politikusi pálya iránt érdeklődők többnyire ambiciózus, autoriter hajlamú, hatalomra vágyó emberek, akik szakmájukban sikertelenek, nincs a vágyaiknak megfelelő képzettségük.

A politikai élet iránti érdeklődés hullámzó. A rendszerváltás idején térségünkben az egész társadalom mozgásban volt, szinte mindenki politizált. Napjainkban az érdeklődés rendkívül alacsony, a pártok és politikai mozgalmak tagjai lemorzsolódtak, a hivatásos (megélhetési) politikusokon kívül gyakorlatilag senkit sem érdekelnek a napi csatározások. Azt is mondhatnánk, hogy az, amit ma politikának nevezünk, és amivel az újságok tele vannak, egyenesen taszítja az embereket.

A csalódottság oka az, hogy az elmúlt 17 évben az egymást váltó kormányok sehol sem tudták az embereket nyomasztó problémákat megoldani.

Nálunk, ha ez lehetséges, a bizalomvesztés még nagyobb, hiszen a lapok tele vannak állítólagos lopásokkal, sikkasztásokkal, kacsalábon forgó kastélyokkal, mindenféle botránnyal és gyalázattal. Ezek némelyikéről néhány évvel később a helyreigazítási rovatokban olvashatunk, ez azonban a hitelvesztésen nem változtat. A legérdekesebb az, hogy ezekkel az állítólagos üzemekkel nem a bíróságok vagy a parlamenti vizsgálóbizottságok foglalkoznak, hanem a sajtó. Ilyen körülmények között kik maradnak mégis politikai pályán? Azok, akiket az említett jelenségek nem riasztanak. A túlzott önérvényesítésre törekvőket, hatalomvágyókat, törtetőket, a taposó karrieristákat az üres beszéd, a hitelrontás, gáncsoskodás és hazudozás nem zavarja. Ellenkezőleg, inkább fokozza ambícióikat, hiszen ez az a közeg, amelyben igazán otthon érzik magukat. Így aztán sajnálatos kontraszelekció megy végbe a pályán. A közéletet fokozatosan olyan személyek uralják el, akik valahol középuton vannak a normális emberek és a pszichopaták között. Ez utóbbiakra az érzelmi-indulati és akarati élet zavara a jellemző. Van abban valami válságos, ahogyan ezek a zavart lelkű emberek rászabadulnak a társadalmi élet közszerelőre, majd egyre nő a számuk, és lassan rátelepszene az egész társadalomra.

– *Érdemes lenne elkészíteni azoknak a pszichológiai tablóját, akik a politikai életben hosszabb idő óta jelen vannak, akik minden körülmények között „állják a sarat”.*

– Többségükre jellemző a cselekvés ösztönző szabályozásának a zavara, ami miatt rengeteg szenvedést okoznak másoknak. Néha megütik a saját bokájukat is, ebből azonban soha nem tanulnak. De a pszichopaták sem mind egyformák. Vannak közöttük hipertímiások, akik mindig élénkek, nyüzsögnek, erős érzelmekkel átszőtt vágyfantáziájuk eltávolítja őket a valóságtól. Irreális aktivitásuk tárgyat keres magának, jobb híján intrikákat szőnek, hazudoznak, teleírják demagóg szövegekkel az újságokat. Vannak aztán, akik valamely meghatározott eszme rabjai. Az Isten mentse meg tőlük a népeket, legyenek azok szerbek, románok vagy a magyarok. Ezek az emberek mindent saját eszelős gondolatviláguk megvilágításában látnak, soha nem képesek szempontváltásra. Amíg futja energiájukból, állandóan terveket szőnek, amelyekkel egyre távolabb kerülnek a valóságtól.

Aztán ott vannak a hatalomra vágyó, érzelmileg és gondolatilag állhatatlan emberek, akik kiegyensúlyozatlanságukkal, impulzivitásukkal, kiszámíthatatlanságukkal sokféle galibát okoznak. Hirtelen indulatkitöréseikben néha erőszakos cselekedetre ragadtatják magukat. Az egyes fajtákon belül többféle változat és átmenet található. Nem ez a helye a pszichopaták teljes kórrajzának. Itt csak abból a szempontból említendő, hogy köztünk élnek, és különösen ott fordulnak elő nagy számban, ahol hiányzik a szilárd értékrend. A politikai pálya ezek közé tartozik.

– *Rendjén való az, hogy ma már minden munkahely betöltéséhez alkalmassági vizsgálatokat követelnek, politikus meg akárki lehet?*

– Politikus mindenki lehet. Az alkalmassághoz nemcsak a jogi szabályozás hiányzik, hanem azok az etikai normák is, amelyek egyébként a hétköznapi életre

is vonatkoznak. A politikusokra ezek sem vonatkoznak. Nem is ebbe az irányba tartunk. Inkább fordított irányú folyamat figyelhető meg. A bűnözők politikai és titkosszolgálati legitimációt élveznek, így mind erősebb a kapcsolat a szervezett bűnözés és az állami szervek között. Némely politikus életpályájának eddigi fordulatai és napi megnyilatkozásai alapján nehezen dönthető el, hogy azok egy politikai játszmának (életstratégiának) a részét képezik, egy bűnöző karrierjének az eklatáns példáját jelentik, vagy a pszichopátia tárgykörébe tartozó elmeorvosi kóranagnak tekintendők.

– Nem csoda, ha az emberek idegenkednek a politikától. De vajon milyen következményekkel jár ez?

– Idegenkedünk, elégedetlenkedünk, zsörtölődünk: ez sincs rendjén, az sincs rendjén, miközben tisztos távolból figyeljük az eseményeket. Úgy viselkedünk, mintha színdarabot néznénk egy páholyból. Az, aki ennél többre vágyik, aki tenni kíván valamit, rajta akarja hagyni kézjegyet a világon, annak le kell szállnia a páholyból, be kell mennie a küzdőtérre, az arénába. Részt kell vennie az ügyek rendezésében, az érdekek harcában, amely néha a gladiátorok küzdelmére emlékeztet. Mindannyian azt szeretnénk, ha a piszkos munkát mások végeznék el helyettünk, és mi csak dirigálnánk, követelnénk jussunkat. Azt hisszük, hogy nekünk minden jár. Jár a több fizetés, jár a szabadság, jár a megbecsülés. Semmitől sem iszonyodunk jobban, mint hogy kitegyük magunkat a tömeg alantas ösztöneinek, a sárdobálásnak, gyalázkodásnak. Azt szeretnénk, ha a ruhánk tiszta maradna, ha frakkban tetszeleghetnénk, miközben mások tülekedés közben leszaggatják egymásról a rongyaikat.

Le kell szállnunk erről a magaslatról a küzdőtérre, ahol néha eszelős emberekkel kerülünk szembe. Ahol csupa hazugság, átverés, megtévesztés minden. Részt kell vennünk a piszkos munkában, de mégsem szabad olyanná válnunk, mint a tömeg. Meg kell próbálnunk distanciát tartani. Ha lehet. Belül, a lényünkben, igényeinkben. Más szóval, amíg egyfelől bizonyos célok érdekében azonosulunk másokkal, nem szabad feladni önlétünket, saját személyiségünket. Ha a politikai életre gondolunk, mindig az az érzésünk, hogy ez nem a mi világunk, nem oda valók vagyunk. Azt szeretnénk, ha zsoldosok vívnák meg helyettünk a csatákat, fizetett politikusok, képviselők. Csakhogy mindenki magáért harcol! Ritkán dobnak oda nekünk csontot igazságérzetünk kedvéért. Ezért becsapottnak érezzük magunkat. Felháborítónak tartjuk, hogy a zsoldosok saját sebükre dolgoznak, és nem osztják szét igazságosan a zsákmányt.

Nem menekülhetünk el abból a gonosz világból, amelyben élünk. Nem tudjuk távol tartani magunkat a gonosz emberektől, akik félrelöknek, letaposnak, becsapnak, megfélemlítenek bennünket. Nem azonosulhatunk mindenféle sötét gazemberrel. Nem vehetjük át az ő módszereiket. Nem hazudhatunk gátlástalanul a másik szemébe. Nem fordíthatunk százszor köpönyeget. Márpedig a politikában sokan ezt teszik. Ezért mindig hátrányban vagyunk a szélhámosokkal szemben. Mindig rosszul áll a szénánk a törtető pszichopátákhoz képest. Ha leköpnék, nem állunk oda köpködni. Ha pofon ütnek, nem állunk oda pofozkodni. Szánalmas fi-

guraként várjuk, hogy a gazemberek megjavuljanak, jó fiúk legyenek, respektáljanak bennünket. Fair play játékot szeretnénk. Azt, hogy mindenki tartsa be a játékszabályokat. A kedvünk szerint valókat. Azt várjuk, hogy a törtető, hataloméhes emberek ismerjék el a mi igazunkat. És azt, hogy mi okosabbak, tehetségesebbek, szebbek, tisztességebbek vagyunk náluk. Lássuk be, milyen nevetséges ez az elvárás.

És mégis, van-e más választásunk? Ott kell lennünk. Ki kell venni részünket a tusakodásból. Nem húzódhatunk arisztokratikusan félre. Illetve megtehetjük, de akkor megint ott vagyunk, ahol a part szakad, a zsoldosoknál, akiket ráadásul nem mi fogadunk fel, s nem nekünk szerzik meg a zsákmányt. Nem oldódhatunk fel a politikában, de nem is léphetünk ki belőle, mert minden politika. A félrehúzódás is. És fájdalom, távlatilag nézve ez a legrosszabb megoldás. ☒

PERTICS PÉTER

Így jár minden próféta (Dózsa-sorozat)